

SKOLELÆRERKOMPONISTER (I)¹:

Læreruddannede sangkomponisters rolle i dansk kulturformidling ca. 1850 til 1900.

af Kirsten Sass Bak

1. En ny stand i kulturlivet.

I 1840'erne – tiden mellem stænderforsamlingerne og grundloven – begyndte lærerne at markere sig som stand. Landsbylærerne følte selv, at de voksede ud af den rolle som mindrebemidlede, tarveligt klædte degne, som oprindelig var tiltænkt dem i skolelovene, og allerede i 1841 stiftedes "Almindelig dansk Skolelærerforening", forløberen for "Danmarks Lærerforening". Med sammenholdet voksede standsfølelsen, og på konferencerne blev der naturligvis festet og sunget fællessang.

Brødre, vor lærerfest
jage al tvedragtspest
ud af vor stand!
Alle i enighed
virke til samme meed
med kraft og kjærlighed
for fædreland!²

sang man på melodien "God save the King". Var tonen i lejligheds-sangene i regelen afdæmpet og altid national, så kunne den dog også blive skarp nok når det gjaldt *hovedspørgsmålet*, som i disse strofer fra sangen "Lærernes Løn i Nutid og Fremtid" (melodi: "Kung Karl den unga hjelte"):

1. Artiklens del II: *Stil og musikalsk univers hos tre sangkomponister* bringes i det følgende nummer.
2. *Sangbog for Skolelærere, nærmest til Brug i deres Konferentser*, samlet og udgivet af D.E. Rugaard, 2det Hefte 1846, s. 65.

De småbørn skrige: Fader!
o, fader! giv os brød!
de klynge sig i rader
og vente sult og død.
Hvert glimt af deres øje
som dolkestik mig er,
det stål og sten kan bøje,
hvi mon jeg virked her?

Thi når mit øje brister
i dødens klamme favn,
min hustru livet frister
i fattiggårdens havn.
Og uopdragne ville
de små forladte stå,
og lide, handle ilde.
Hvad ende skal det få?³

Misforholdet mellem lønningerne og den kulturelle betydning, lærerne efterhånden fik i sognene, blev ikke mindre i de følgende tiår; tværtimod sprang det stærkere i øjnene efterhånden som gårdmandsklassen blev velstående, mens lærerne, der dannelsesmæssigt befandt sig et sted mellem præst og gårdmænd, længe blev ved at sidde småt i det. Det hindrede imidlertid ikke, at lærerne kom til at fungere i en lang række betydningsfulde hverv i lokalsamfundene: som organisatorer, initiativtagere og regnskabskyndige, som formænd for sogneråd, menighedsråd og talløse bestyrelser.⁴ Lærere dannede læsekredse og oprettede bogsamlinger, de gik ind i afholdssag, skyttesag, husflidssag og andet foreningsarbejde, de holdt aftenforedrag, oprettede sangkor og indøvede nye melodier.

I århundredets anden halvdel ser vi dem markere sig på en række

3. Sammesteds, s. 82.

4. Muligvis – men langfra sikkert – indhaves rekorden af førstelærer Eskild Nørgaard, Hornslet (f. 1863), som foruden at drive en gård på 60 tdr. land var formand for værgerådet og sognets hjælpekasse, medlem af menighedsrådet, stifter og formand for spareforeningen, formand, kasserer, regnskabsfører eller bestyrelsesmedlem for mejeriet, brugsforeningen, hesteforsikringen, gadebelysningen, borgerforeningen m.m.; endv. formand for sognebogsamlingen og bestyrelsesmedlem for den stedlige foredragsrække samt formand for afholdsudvalget, der fik den første kgl. privilegerede kro omdannet til et afholdshjem. (Lærerne og Samfundet, jubilæumsskrift 1814-1914, København 1913, II, 168).

af de områder, der ellers var forbeholdt "dannelsen". Ikke mindst får deres indsats betydning på felter, hvor det "dobbelte" kulturelle tilhørsforhold og kendskabet til almuebefolkningen gav dem særlige betingelser: som *folkemindesamlere* (hvor Evald Tang Kristensen naturligvis rager op, men også f.eks. Knud Skytte, Jens Madsen og Morten Eskesen fortjener at fremhæves), og som *dialektforskere* og *lokalhistorikere*,⁵ for ikke at tale om *skolehistorikere*. Vi møder dem også i det små som *naturforskere*,⁶ med anerkendt indsats inden for f.eks. sommerfugle- og svampeforskning, og i stort tal som *udgivere*, af den i tiden vigtige tidsskrift- og almanaklitteratur, og som naturligt er, ikke mindst af pædagogisk materiale. – Alle disse gøremål måtte naturligvis foretages i fritiden, men kaldet til det "andet" kunne for nogle – som det er kendt fra Evald Tang Kristensens tilfælde – vokse sig større end lærerkaldet; så fulgte endeløse besværligheder med at få understøttelse til en hjælpelærer i det daglige.⁷

Endelig træder lærere i denne periode frem som *forfattere*, med den såkaldte skolelærerlitteratur, som i 1970'erne og 80'erne har fået ny opmærksomhed, og som *sangkomponister*, der til gengæld i dag er kendt af de færreste.

2. Litteratur, melodier og virkeligheden.

Der kan være god grund til at opholde sig ved lærernes indsats på disse to områder: litteraturen og musikken, og forsøgsvis foretage en sammenligning, som også omfatter deres reception.

Skolelærerlitteraturen begyndte at komme på markedet fra 1860 med bl.a. C.A. Thyregods, Knud Skyttes og Anton Nielsens fortællinger. Næste slægtled omfattede bl.a. Zakarias Nielsen, Emanuel Henningsen, Ingvor Bondesen og Vilhelm Malling, og op mod en snes flere, nu mindre kendte navne kom til i løbet af århundredet. Bortset fra enkelte (f.eks. den fynske lyriker Mads Hansen, der faktisk var bonde, men sædvanligvis regnes blandt skolelærerforfatterne), var disse forfattere læreruddannede, men selv med rødder i de jævne lag

5. Jvf. *Lærerne og samfundet I*, pågældende afsnit.

6. Jvf. Joakim Larsen: *Bidrag til Den danske Folkeskoles Historie 1818-1898*, København 1899, II, s. 406.

7. Herom berettes mange steder i Evald Tang Kristensen: *Minder og Oplevelser 1-4*, Viborg 1923-28.

af bondemiljøet,⁸ som langt de fleste af dem bevarede førstehåndskontakt med livet igennem. Det er i dette miljø, almuemiljøet, den overvejende del af forfatternes fortællinger udspiller sig, og det er samtidig denne befolkningsgruppe, "almuen", der var deres vigtigste målgruppe – og som i realiteten kom til at udgøre hovedparten af deres publikum. Skolelærerforfatternes særlige historiske betydning ligger da i det dobbelte forhold, at landbosamfundet med dets skikkelser, normer, sociale spændinger og kulturelle forandringer fik en plads på litteraturens scene, og at samtidig den del af almuebefolkningen, som udgjorde potentielle fiktionslæsere, hermed fik en litteratur, som syntes at modsvare dens behov.

I den nyvurdering af skolelærerlitteraturen, der som antydet fandt sted i løbet af 1970'erne og 80'erne, spiller begge sider af sagen en rolle. Afgørende er det, at skolelærernes forfatterskaber, efter generelt (og specielt i 1960'ernes litteraturhistorieskrivning) at være ret nedladende behandlet, nu kan tildeles en plads i *litteraturen*, fordi deres indhold tages alvorligt – og fordi litteraturbegrebet er blevet tilstrækkeligt rummeligt.⁹

Jeg henholder mig her til to forfattere, Martin Zerlang og Povl Schmidt, som begge har arbejdet med skolelærerlitteraturen ud fra forskellige grene af 1970'ernes materialistiske, sociologiske synsvinkler. De to vurderer ikke skolelærerlitteraturen ens; afgørende træk i den tolkes forskelligt. Men da begges synspunkter vedrører problemer som er vigtige og relevante, ikke blot inden for litteraturen, men for periodens folkelige kultur som helhed (herunder de skolelærerkomponister, jeg skal beskæftige mig med i det følgende), vil jeg kort referere dem begge.

Martin Zerlang har i artiklen *Skolelærerlitteraturen 1860-1900*¹⁰ undersøgt en lang række forfatterskaber. Hans tilgang til stoffet gør det muligt, for det første overhovedet at vurdere denne litteratur på dens egne præmisser, og dernæst at bruge den som kilde i et social- og bevidsthedshistorisk perspektiv. *Realismen* i disse virkelighedsskildringer har for så vidt længe været erkendt,¹¹ både som forløber for mangt og meget hos det moderne gennembrud og som inspirationskilde for det 20. århundredes socialrealistiske forfattere. Det er også kendt – og

8. De var ifølge Zerlang (1978, s. 9) "sønner af indsiddere, af fæstere, af husmænd, af landhåndværkere, af bønder og af degne".

9. At dette i 1990'erne igen er på vej til at indsnævres, er nok sikkert.

10. Kultur og klasse 33, 1978 temanummer "Skolelærerlitteratur".

11. Jvf. Oscar Thyregods artikel i *Lærerne og Samfundet I*, s. 345-530.

dette anfægtes ikke af Zerlang og Schmidt – at realismeformerne i skolelærerlitteraturen findes blandet med træk fra romantisk konvention og biedermeier, med idyl, sentimentalitet eller moraliseren. Men med den sociologiske tilgang kan der afdækkes mønstre i forholdet mellem selvforståelse og værdinormer hos forfatterne, i det skildrede miljø og i den talrige læserskare.

Zerlang finder bag skolelærerforfatternes realisme nok i mange tilfælde social indignation, men løsningerne findes altid på det personlige, aldrig på det politiske plan; det er en "subjektiv og moralsk bedømmelse af forholdene" (s. 56). De værdinormer, der ligger bag skildringerne, er først og fremmest "agrarsmåborgerskabets", altså ikke almuens, men de dominante, bedrestillede højskolebønders. En klar tendens gør sig gældende i løbet af perioden, idet tonen efter "bonde-optimismens sammenbrud", dvs. under 1880'ernes forfatningskampe, bliver politisk desillusioneret og ytrer sig som "lovprisningen af det sunde landboliv og de grundtvigianske storbønders jord-forbundethed på den ene side, den melankolske skildring af social og sidenhen psykisk afmagt på den anden" (s. 64).

I et glimrende afsnit i *Dansk Litteraturhistorie*, bd. 6 (s. 175-187) skriver Martin Zerlang igen om skolelærerlitteraturen. Her fremhæves bl.a. én af genrens stilistiske ejendommeligheder, den undertiden ubearbejdede dokumentarisme (hos en forfatter som Knud Skytte), hvor figurtegningen ligger "for" tæt på virkeligheden, og altså er "som taget ud af det virkelige liv". Dette at råmateriale ikke bearbejdes og behandles med distance, faldt i sin tid anmeldere for brystet. Zerlang fremhæver at der ganske rigtigt er tale om et brud på en litterær konvention: Skyttes personer falder igennem som "litterære" figurer, og fortællingen tangerer således i stedet den folkloristiske fortællegenres normer.

Povl Schmidt udsendte i 1979 bogen *Litteratur for menigmand*, sammen med antologien *Vulgaritetens polering*, som også drejer sig om skolelærerlitteraturen. Schmidts ærinde er specifikt at skrive "bevidsthedshistorie",¹² og dermed at efterspore litteraturens *virksomheder*. I lighed med Zerlang finder han ikke, at skolelærerfortællingernes underliggende forestillinger og normsæt modsvarer almuebefolkningens, men til forskel mener han, at hovedindflydelsen i disse normer kommer fra byen, dvs. samtidens borgerlige, københavnske verden.

12. Jvf. projektet *Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880-1920*, Odense 1976ff, som i sine første udgivelser rummer indholdsmæssigt overordentlig interessante, men sprogligt desværre omtrent utilgængelige analyser af danske kulturfænomener i perioden. I Schmidts her omtalte bog er jargonen (omend noget krukke) modificeret kraftigt i retning af det læselige.

Fra de tidlige forfatterskaber (Thyregod, Anton Nielsen, Mads Hansen) over de senere (Zakarias Nielsen o.fl.) ser forfatteren denne linie fortsat i det 20. århundredes Morten Korch-litteratur og underholdningsindustri; denne litteratur ses da at fungere som "‘olie’ for udbygningen af det urbant-borgerlige samfund med dets opsplittede livsverden, hvor målet er produktivitetsstyring i arbejdet og formålet er dyrkelse af det ædelt menneskelige i det intime familieliv" (s. 121). Skolelærerlitteraturen bliver på den måde en faktor i den selvforstærkende proces, hvorunder "agrarsmåborgerskabet opsugedes i den borgerlige enhedskultur og mistede sin politiske og kulturelle selvstændighed" (s. 123).

Mens synsvinklen: virkningernes historie og selve spørgsmålet om de borgerlige normers indsigning i landbefolkningens kultur er vigtige og relevante, også uden for litteraturens domæne, så forekommer Schmidts konklusioner dog underligt skæve.¹³ Balancen tipper over til den "urbant-borgerlige" side, tilsyneladende uden at forfatteren helt har set den magtfulde faktor i øjnene, som udgjordes af den grundfæstede, selvbevidste gårdejerkultur. Trods al urbanisering stod dens kulturelle elite, ikke mindst formuleret gennem den grundtvigske højskole,¹⁴ som yderst mistænksom over for indtrængen af elementer fra det "fordærvede" byliv. At skolelærerforfatterne – og størsteparten af deres læsere – distancerede sig kraftigt fra de normer fra byen, som smagte af socialisme og internationalisme: den begyndende arbejderbevidsthed (for slet ikke at tale om byens venstreintellektuelle, som ikke omtales i denne forbindelse), har Schmidt derimod ret i; også at der allerede ved periodens begyndelse bestod et kulturelt skisma mellem den mindrebemidlede almue på landet og netop de oplyste og oplysningsivrige skolelærere og gårdejere. Om det så er rigtigt at hævde, at nogen af disse befolkningsgrupper mistede deres kulturelle selvstændighed, er et andet spørgsmål.¹⁵

Noget andet er også, at lærerstanden – som i det hele taget det officielle skolevæsen i 1800-tallets anden halvdel – var klemmt i kampen mellem den grundtvigske oplysnings linie og den officielle linie, der af tradition var borgerlig. Denne kulturkamp, som i mange henseender

13. Martin Zerlang har utvivlsomt fat i roden til dette, når han i en anmeldelse af Odense-projektet (samme temanummer, Kultur og Klasse 33, s. 119) peger på en for ukritisk overførsel af Habermas' tanker på danske forhold – en skødesynd, der også i 1970'erne prægede megen musikhistorie-opgaveskrivning.

14. Herimod går naturligvis den Bjørnbakske retning, som kan have medvirket til at bane vej for urbaniseringen.

15. Da disse arbejder udkom, var "livsforms"-begrebet imidlertid endnu ikke introduceret, jvf: Thomas Højrup: *Det glemte folk*, Kbh. 1985. Og en befolkningsgruppes kultur – hvis man accepterer at opfatte begrebet bredt – er i høj grad knyttet til livsformen.

modsvarede den politiske kamp, førtes i høj grad inden for skolens institution. Den ses ikke at have spillet nogen væsentlig rolle i skolelærerlitteraturen (måske fordi den ikke udspillede sig direkte i landmiljøet), men den er til gengæld vigtig inden for sanghistorien. Spørgsmålet om udbredelsen af den borgerlige enhedskultur har naturligvis flere facetter end litteraturens, og én af dem har med sangkultur, sangtekster og melodier at gøre.

I samme øjeblik vi vender os fra den konkrete virkelighedsskildring i litteraturen og til det langt mere abstrakte udtryk i melodierne, må der nødvendigvis foretages nogle præciseringer. Skolelærerkomponisterne har selv sagt ikke *skildret* noget eller nogen. Deres eventuelle politiske holdninger kan komme frem via deres *tekstvalg*, og skal det være, giver det musikalske sprog også muligheder for gennem citater og referencer at *signalere* et budskab i melodierne, som i det mindste deres publikum i samtiden vil forstå.¹⁶ Men langt den overvejende del af melodiernes "indhold" ligger bundet til *stilen*, og de værdinormer og kulturtræk, vi måtte interessere os for, må vi søge i deres stil.

Alligevel finder jeg det nyttigt, når jeg i det følgende skal tage skolelærerkomponisternes melodier op til eftersyn, at have litteraturdiskussionen i baghovedet. Man kan nemlig med rimelighed spørge, om lærernes "halvdannede" status og deres eventuelle kontakt med landmiljøer satte sig stilmæssige spor i deres musik. Kan man i deres melodier påvise træk, som *på én eller anden måde* kan sidestilles med den sociale realisme i skolelærerlitteraturen? Eller måtte enhver komponitorisk skaben i samtiden, der gik ud over folketraditionens anonyme melodiskaben, udfolde sig helt og holdent inden for den borgerlige musiks normer, det være sig kunst- eller underholdningsmusik? Hvordan placerer skolelærerkomponisterne sig mellem land og by? – og er det overhovedet muligt at skelne mellem land- og bykultur på rent musikalsk grundlag?

Tilnærmelsesvis svar på disse spørgsmål vil forudsætte, at vi ikke blot interesserer os for den enkelte sangkomponist, men ser på det udbud af folkelige genrer og stilforbilleder, der stod til rådighed for danske sangkomponister i 1800-tallets anden halvdel. Først må imidlertid personer selv og deres forudsætninger introduceres.

16. Skolelærerforfatteren Vilhelm Malling signalerede omvendt gennem sit valg af Marseillaise-melodien, og ved at gendigte dens tekst, et politisk budskab i 1880'ernes Danmark, jvf. Kirsten Sass Bak: *Marseillise-intonationer i dansk og slesvig-holstensk folkesang*, i Sumlen 1987, s. 19f.

3. Læreruddannede sangkomponister i perioden.

Uddannelsen.

På seminariet blev de vordende lærere uigenkaldeligt sluset ind i folkeoplysningens apparat. For musikkens vedkommende var der udsigt til et bredere virke, eftersom lærereksamen også gav adgang til embedet som kirkesanger – dog kun hvis karakteren i faget var mindst *godt*.¹⁷ Denne sammenkobling mellem seminariets og kirkesangerembedets krav medførte en vis ambivalens, sådan som det fremgår af den ministerielle bekendtgørelse.¹⁸ På den ene side hørte "Anlæg for Sang og Musik" til de kvalifikationer, som ansøgerne måtte dokumentere ved adgangsprøven til seminariet, dvs. de måtte "kunne synge Scalaer, nogle lette Choraler og Folkesange, samt have nogen Færdighed i Begyndelsesgrundene til Claver-, Violin- eller Fløjtespil." På den anden side skulle disse anlæg ikke være en betingelse for optagelse (det kom alene an på forudsætningerne for at opnå del i den *almindelige dannelse*), og skønnedes de ikke at være til stede, bortfaldt karakteren i faget – og dermed muligheden for at blive kirkesanger, men ikke for at opnå lærerembede. Imidlertid kunne man ikke blive ansat som *enelærer* ved en skole, hvis man ikke havde dokumenteret disse mindstekrav "i Henseende til musikalsk Dannelse", og en ansøgning til ministeriet om, i mangel af egen sangfærdighed at måtte lede sangundervisningen ved hjælp af en harmonika blev afslået.¹⁹

Undervisningen i sang og musik fyldte 9 ugentlige timer. I 1875 specificeredes kravene ved prøven, der omfattede både sang og instrumentalspil.²⁰ Ved den lejlighed bortfaldt generalbasspillet (som da følte "forældet", og allerede for flere generationer havde været en plage). Desuden blev nu *violin* obligatorisk og kunne ikke længere erstattes af et tasteinstrument; – en æra i dansk sangundervisning var begyndt!

17. Karaktererne vægtedes efter en 9-skala hvor ug var 9, godt 5 og slet +9. Opnåedes den kritiske karakter ikke, kunne man dog senere indstille sig til omprøve i sang og musik.

18. *Love og Ekspeditioner* 1857, s. 34.

19. Jvf. ministeriets svar på biskoppelig forespørgsel, 4. okt. 1870, *Love og Ekspeditioner* 1870, s. 162, endv. 1. nov. 1870, samme s. 168.

20. Eksempler på prøvekrav fra Jonstrup Seminarium 1812-21 se Mulvad 1982, s. 56-61, jvf. note 28.

Prøvekravene bærer præg af det dominerende hensyn til kirkesangen.²¹ Eleverne må "med sikker og ren Intonation" kunne synge samtlige melodier til salmebogen (Roskilde Convents), desuden 20 melodier til "gode Folkesange". Derudover må mindstekravene siges at være beskedne: det er "ønskeligt, at Eksaminanderne have haft Lejlighed til at øve sig i flerstemmig Sang med det Formaal for Øje derved at danne deres Øre og vække deres musicalske Sands". Også på violinen fordres det i "ren og tydelig Intonation og ordentlig Takt" at kunne spille kirkemelodier og gode folkesange, og eksaminanden må derhos selv kunne stemme sin violin! Et vist minimum af musiklære krævedes desuden "som Vidnesbyrd om musikalsk Dannelse": kendskab til takt- og tonearter og til skalaernes form.

Særlige krav gjaldt de seminarister, der benyttede sig af muligheden for at skaffe sig "Vidnesbyrd for at kunne udføre Organisttjeneste paa forsvarlig Maade". Denne lille organistprøve omfattede, foruden naturligvis salmepil samt for- og efterspil (fra Berggreens eller andres udgaver) at "spille et eller andet passende Musikstykke ved Kirketjenestens Indgang og Slutning". At man ikke stiler mod det uopnåelige ses bl.a. af at det "ansees for ønskeligt" at have lært de almindelige responser i gudstjenesten.

Forestiller man sig landets landsby-sanglærere, kirkesangere og organister i landsbykirkerne udstyret med disse minimumsfærdigheder, er billedet måske ikke imponerende. Men det må ikke overses, at et stort antal sanglærere selv arbejdede på at videreuddanne sig, at mange kom på efteruddannelseskursus (herom nedenfor), og endelig at i hvert fald nogle af seminarierne var i stand til at tilbyde en undervisning, der rakte ud over det nødtørftige. Herom vidner bl.a. de publikationer, der udsendtes af et stort antal lærere i perioden, og som skal omtales i det følgende.

På det generelle plan er læreruddannelsens kvalitet igennem perioden ikke helt let at vurdere, så meget mere som kvalitetsbegrebet ikke er entydigt, men afhængigt af hvilket dannelsesbegreb der ligger bag: det "officielle" eller det grundtvigske. Vor førende skolehistoriker, Joakim Larsen, er så meget folkeskolens mand, at hans samlede vurdering af de grundtvigske tankers indflydelse under periodens lange kulturkamp falder negativt ud, skønt han ikke er blind for *højskoletankens* kvaliteter. Men han mener at især den Grundtvig-Kold'ske *friskoles* mangel på egentlig pædagogik og præcise faglige krav smittede af,

21. *Love og Ekspeditioner*, 20. sept. 1875, s. 81.

både på læreruddannelsen og undervisningens almindelige niveau; det skete gennem de politiske kanaler, hvor striden mellem de to retninger jo stod til stadighed. Når det efter hans mening ikke gik værre ned ad bakke med lærernes kvalifikationer, tillægger han det tidens almindelige interesse for oplysningsspørgsmål, mulighederne for rejser og efteruddannelse samt "den indbyrdes påvirkning, som ledsagede lærernes voksende standsbevidsthed".²² (– Det omvendte synspunkt: at netop friskolens afsmitning virkede som en frigørende kraft på et stift system træffes ofte, ikke mindst i forbindelse med udbredelsen af den grundtvigske sangtradition).

En uomtvisteligt gavnlige forordning var de *gratis efteruddannelses-kurser*, som overskoledirektør D.G. Monrad fra 1856 indførte i en række fag. De egentlige "monradske kursus" var 2 1/2-årige og beregnet for købstadslærere, men større betydning fik det, at der samtidig oprettedes korte kurser (2 gange 4 uger), dels for "Seminarister, der have lagt Lyst og Gave for Dagen for enkelte Fag", dels for "at give alt ansatte Lærere Lejlighed til at opnaa større Grundighed" i deres undervisningsfag.²³ En drivkraft i administrationen af disse kurser var N.J. Fjord, som i en lang årrække samarbejdede med Monrad. Kurserne blev efterhånden afholdt i sommerferierne og søgtes af en lang række købstads- og landsbylærere, som herigennem ikke blot kunne forbedre deres faglige kvalifikationer, men fik lejlighed til at rejse, komme til hovedstaden og træffe de faglige autoriteter personligt.

Sang og musik var med fra starten og blev hurtigt ét af de mest søgte fag. I 1879 blev kursusrammen udvidet, og herefter nævnes specifikt det at lede en sangforening som en kvalifikation ved ansøgning om stipendier.²⁴ Efter at sanginspektørembedet var oprettet i 1859 sorterede kurserne under den siddende inspektør, og A.P. Berggreen underviste således lærerne i harmonilære indtil 1880, da hans efterfølger Viggo Sanne overtog. Efter ham fulgte i 1896 J.H. Nebelong, under hvis ledelse kurserne fik fornyet tilgang; på hans initiativ oprettedes nu tremåneders kurser i orgelspil og harmonilære (for 8-10 deltagere om året), hvad der i visse tilfælde kunne kvalificere til en "rigtig" organisteksamen. Lærerkrafterne rekrutteredes fra det københavnske musikliv: komponister, ansete organister, kapelmusikere og musiklærere, således I.C. Gebauer, C.A. Attrup, Sophus Halle, Sophus Andersen, Anton Bloch og Jørgen Malling. Et stort antal musiklærere

22. Larsen, op.cit., s. 393.

23. Betænkning over Finansloven for 1895-96 § 21, *Rigsdagstidende*, Till. B. s. 303.

24. Samme, s. 311.

nød godt af disse kurser, og kunne på forskellig måde omsætte erfaringerne i praktisk arbejde.

Det var ikke mindst som korledere, musiklærerne gjorde sig bemærket. Her kan fremhæves Hindse Nielsen, der blev overdirigent for "De samvirkende centralforeninger for blandet Kor i Danmark", Elias Nielsen, Stege, der også er skolesangbogsudgiver, og M.K. Sand, hvis gerning lå i Vestjylland, og hvis navn i dag først og fremmest er kendt fra hans værdifulde indsamlinger af den folkelige Brorsonsangs melodier.²⁵ Det var også to lærere, N.N. Vad og Anders Kirkegård, som stod højskolen nær, der i 1888 samlede og udgav den første, enstemmige melodisamling til *Folkehøjskolens Sangbog* – dvs. "*Mellerupbogen*", som udkom frem til 1930, og længe var i omløb som en, omend i ekspertkredse mindre agtet, konkurrent til den "rigtige" højskolesangbog, der i 1904 fik sin melodisamling af H. Nutzhorn.²⁶

Musiklæreruddannelsen var i øvrigt præget af noget forskellige lokale traditioner. Da samtlige komponerende lærere (igen med Eskesen som undtagelsen) er udgået fra enten Jonstrup eller Jelling seminarium, vil jeg omtale de enkelte i forbindelse med disse to seminariers linie.

Jonstrup-linien.

Danmarks første seminarium, Blaagaard, blev oprettet allerede 1791, men overflyttedes i 1809 til Jonstrup.²⁷ Her fandtes – med skiftende styrke – fortsættelsen af den ambitiøse musikpædagogiske tradition fra århundredets begyndelse da skolelovene blev planlagt, og som havde baggrund i J.A.P. Schulz' storslåede oplysningsvisioner om folkets musikalske dannelse. Ideerne søgtes virkeliggjort af musiklærerne H.O.C. Zinck (indtil 1811), derefter Rasmus Andersen, hans elev på seminariet (1811-51). Om deres undervisning, dens betingelser under svingende konjunkturer og et interessant nyfundet materiale som

25. Jvf. Karl Clausen: *Folkelig Brorsonsang*, Særhefte af Folke- og Skole musik, 1961.

26. Jvf. Karl Bak: *Højskolesangbogens historie*, s. 63 ff, Karl Clausen: *Dansk Folkesang i 150 år*, s. 192f. C.B.Schlägelberger er i sin artikel *Lærernes Betydning for dansk Folkesangs vækst* (i *Lærerne og Samfundet* 1914, bd I, s. 82) så ivrig efter at betone de to læreres indsats som udgivere af melodibogen (mens højskolen selv led af "mangel på forståelse overfor spørgsmålet: sang"), at han skriver som om Nutzorns samling ikke eksisterer (s. 82).

27. Stig Bredstrup: *Fra Jonstrup*, København 1918.

belyser musiklivet på seminariet i denne periode har Johannes Mulvad skrevet udførligt.²⁸

Rasmus Andersen efterfulgtes af sin utvivlsomt bedste elev Carl Mortensen, i hvis lange virkeperiode (1851-93) musikfaget igen kom til at nyde anseelse, efter nogle i hvert fald materielt set ret kummerlige år. Han afløstes af Jelling-eleven K. Steensen (se nedenfor).

Hele traditionen på Jonstrup var anti-grundtvigsk. To gange lykkedes det de sjællandske bisper (Mynster og Martensen) at forhindre, at en markant grundtvigsk orienteret personlighed fik stillingen som forstander; i stedet blev det "professoren", dvs. forstander, prof. J. Jensen, der med sin rationalistiske, lidt stuelærde og flittige stræben (selv var han husmandssøn), kom til at præge stedets ånd. Carl Mortensen blev hans svigersøn og har tilegnet ham sin kantate "Slaget ved Fredericia".

Trods det spartanske og strenge dagligliv på seminariet blev de vordende lærere konfronteret med et hovedstadsorienteret åndsliv. Man tog del i tidens litterære og teologiske fejder (for Grundtvigs modstander H.N. Clausen, hvis søn var lærer på skolen). Og landsbydrengene traf – måske for første gang – en musikudøvelse efter bymæssige normer. Zakarias Nielsen beretter om den ny verden, der her åbnede sig for ham:

Intet fængslede mig i min Seminarietid som Musikken og Sangen. Efter landsbyforhold var jeg ved min Indtrædelse paa Jonstrup en flink Musikant og vakte da ogsaa en Del Opmærksomhed ved mine rask strøgne Dansestykker. Men hvor blev jeg flad og paa samme Tid henrykt, da jeg første Gang hørte Carl Mortensen spille Violin. At der kunne aflokkes dette Instrument Toner, der gled som kildrende Strømme ind i Hjertet, fine, smeltende Toner, der kunde faa en til at græde og juble paa een Gang, et Mylder af indsmigrende, trolldomsagtige Lyde, det havde jeg aldrig før anet. – Og saa den flerstemmige Sang, disse søde Samklange, der bruste op og sank og fik ens hele indre Liv til at bølge – ja hvor var de vidunderlige for mig! Ogsaa Orgelmusikken og Salmesangen om Morgenens, Sammensangen af Snese af skolede Stemmer, var af stor og gribende Virkning paa mig.

(Minder, 1905, s. 60)

28. Johannes Mulvad: *Om nodematerialer fra Jonstrup Seminarium og deres anvendelse 1811-51*, i Dansk Årbog for Musikforskning 1982 (1983), s. 43-73. Samme: *Musiklivet på Jonstrup Seminarium 1811-51*. Del 1. i Årbog for Dansk Skolehistorie 1982, s. 24-62. Desværre er Del 2. aldrig bragt.

Fra Jonstrup udgik følgende sangkomponister:

Niels Carl Vilhelm Mortensen (1832-93)²⁹

Lærersøn fra Kerteminde, hvor han tog orgelundervisning og allerede før seminarietiden en tid fungerede som organist. På Jonstrup undervistes han af Rasmus Andersen, blev uddannet i sang, violin og orgel, og kunne straks efter sin dimission i 1851 indtræde i stillingen efter sin gamle lærer. Han efteruddannede sig i teori hos A.P. Berggreen og begyndte samtidig at komponere. Hans ry som musiklærer var betydeligt, som det allerede er fremgået; samtidig var han kendt som et overordentlig beskedent menneske, der først lod sine melodier trykke i samlingerne for mandskor efter at de havde vundet udbredelse via seminarieeleverne. I sine sidste år udarbejdede han et kartotek over danske sange ordnet efter melodibegyndelser (nu på Kgl. Bibl.).

Udgivelser: *Fleerstemmige Sange for Mandsstemmer* (1858 o.flg.å.), *Hundrede Sange for fire Mandsstemmer* (1872) og flere, til stadighed reviderede og forøgede udgaver og oplag, først med henblik på undervisningen, siden for at imødekomme et stort behov ude over landet. Kantaten *Slaget ved Fredericia* (1858, tekst af Carl Ploug, heri den populære solosang "Nattens dæmrende tåger"). To samlinger med klaversange: *Melodier til Vers af Chr. Winthers ABC komponerede for een Stemme med Accompagnement af Piano* (ni sange 1865) og *Melodier med Piano Accompagnement* (tolv sange komp. 1860-80, heri Mortensens største hit: "Sov mit barn, sov længe"). Desuden en meget brugt *Kortfattet Violinskole* (1859) samt en *Orgelskole* (1867), i første række bestemt for seminariets elever.

Carl Mortensen har beholdt et vist eftermæle, der grunder sig på de forskellige grene af hans indsats: hans ry som en af Jonstrup Seminariums betydeligste lærere, hans mandskorsudgivelser, og de kendteste af hans melodier, hvoraf i hvert fald to har vist sig levedygtige op i vore dage *uden om gængse melodisamlinger*: den såkaldt "gamle melodi" til "Velkommen lærkelil" og vuggesangen "Sov mit barn, sov længe" (begge Chr. Richardt). "Flyv ud, mit korn, i mulde" (Richardt) holdt sig i Højskolesangbogen til 1958; tidligere var også "Vårens budskab flyver over lande" (Ploug) kendt både som mandskorsang og folkelig sang.

Carl Mortensens melodistil knytter sig altovervejende til hovedstadens musikalske normer, herunder den Berggreenske "folkesang" og den nord-europæiske "volkstümliche" mandskortradition. Hans musikalske produktion vil blive nærmere undersøgt i artiklens del II.

29. Lit.: Nils Schiørring i *Dansk Biografisk Leksikon*, jvf. endvidere side 24.

Caspar Chr. Hoffmann (1839-92).

Lærersøn fra Vindinge ved Roskilde. Han fik tidligt klaver- og orgelundervisning hos H. Mathisson-Hansen og fortsatte på seminariet hos Carl Mortensen. Blev efter endt uddannelse organist i Næstved og senere musiklærer og organist ved Herlufsholm skole. Han var i samtiden især kendt som improvisator på orgel og var derudover en søgt klaver- og teorilærer, samt sang- og musikforeningsdirigent. Hoffmanns produktion er i første række salmemelodier, men omfatter også verdslige sange og lejlighedskantater. Flere af hans sange for mandskor er med i Carl Mortensens samlinger (herom i artiklens del II) og bekræfter indtrykket af en god og udtryksfuld melodiker. Af fire melodier hos *Bielefeldt* har de to overlevet i *Den danske Koralbog*: "Hil dig, frelser og forsoner" og "Den store mester kommer".

Sophus Halle (1862-1924)³⁰

Søn af toldassistent i Rødby. Han fik orgel- og teoriundervisning af Carl Mortensen og studerede senere videre under J.H. Nebelong og Otto Malling. Foruden som lærer ved Københavns kommuneskoler virkede han som organist, fra 1896 ved Immanuelskirken, indtil han i 1905 udnævntes til skoleinspektør og opgav sin musikervirksomhed. Han var i en årrække musikanmelder ved "Folkeskolen" og deltog ivrigt i tidens debatter, bl.a. kirkesangsstriden, som indædt modstander af Laub.

Halle udsendte adskillige samlinger med sine egne salmer og verdslige viser, heriblandt *Soldatervisser* og *Fædrelandssange* 1907, og tre hæfter med i alt 24 børnesange. Hans enstemmige udgave af *Psalmebogens Melodier* (ca. 650 melodier, udg. 1904) fik stor udbredelse. Desuden udgav han en modulationslære, som blev meget brugt på seminarierne. Mens hans salmemelodier og folkelige melodier er gledet ud af repertoire omkr. 1940 (og måtte lide en hurtig reducereelse allerede omkring århundredeskiftet, jvf. skema), har en enkelt af hans børnesange, "Op min lille Ole", beholdt en plads i nutidige samlinger.

Jelling-linien.

Jelling Seminarium blev oprettet i 1841 med uddannelsen af danske lærere til Sønderjylland for øje, og som modvægt mod det tysksprogede seminarium i Tønder. Under forstander H.J.M. Svendsen (1855-71) blev det tillige en grundtvigsk forpost. Seminariets ånd og metoder var

30. Lit.: Erik Abrahamsen i *Dansk Biografisk Leksikon*, jvf. endvidere side 24.

langt fra Jonstrups rationalistiske tradition; man søgte at undgå "det døde ramseri" og at lægge vægt på en psykologisk funderet pædagogik. I den standende strid mellem folkeskolen og friskolen virkede mange af de fra Jelling udgåede elever for at mediere mellem de to retninger, uden direkte at bryde med det officielle system.³¹

Både livsstil og levevis synes at have været endnu mere beskeden end på Jonstrup: seminaristerne levede nøjsomt ude blandt bønderne, for 30 rdl for et år og måske en halv skæppe rug. "Ret jævnlig gik Eleverne ind om Aftenen og fik Byggrynsgrød til Nadver af det fælles Fad; det smagte så rart hjemligt."³² Den bondemæssige levevis kolliderede dog med seminariets skikke, bl.a. om ikke at måtte invitere bønderpiger (ej heller hende, man var forlovet med), men kun "jomfruer" med til det årlige bal. De jyske bondefødte elever adskilte sig også i klæde- dragten fra "øboer og lærersønner" (der brugte "hvidt i halsen" til stads),³³ og alt i alt må seminarietiden have været rammen om mange og grundige identitetsproblemer, som vel ofte fulgte læreren livet igennem.

Der er talrige vidnesbyrd om at forstander Svendsens magtfulde personlighed prægede eleverne i retning af et grundtvigsk livssyn. Denne tradition har utvivlsomt også hos adskillige musikalske elever ført til et engagement i den folkelige sang (i vort århundrede: Oluf Ring). En musikalsk kapacitet med Carl Mortensens evner rådede man imidlertid ikke over, og et egentligt centrum for folkelig melodiskaben har Jelling ikke været. Der må i det hele taget sættes spørgsmålstejn ved, i hvor høj grad de grundtvigske tanker på seminariet blev overført på musikalske forhold.³⁴ Blandt musiklærerne var H. Tofte, (kun ansat 1860-62), Hans Kristjansen og hans søn K.M.K. Kristjansen (se nedenfor) selv sangkomponister.

Hans Kristjansen (1827-92).

Væversøn fra Serritslev ved Horsens. Var efter eksamen lærer og kirkesanger forskellige steder i Jylland, indtil han i 1870 ansattes i Jelling med fagene regning, sang og musik. Han har udgivet lærebøger både i sproglære,

31. Forstander Sophus Sørensens indledning i jubilæumsskriftet *Personalhistoriske Meddelelser om [Jelling] Seminariets Lærere og Dimittender 1841-91*, samlede af K. Marinus Kristjansen (se d.).

32. Stig Bredstrup i *Lærerne og Samfundet* 4, s. 62 (herfra uden kildeang. i Frands Johan Ring: *Seminarieliv i "de gode gamle dage"*, i Jelling-Samfundet 1963-64, s. 6.)

33. Samme, s. 63.

34. Det har ikke været muligt for mig at finde kildemateriale om denne undervisning.

regning, bibelhistorie og en *Kortfattet Musiklære, nærmest til Brug for vordende Skolelærere* (1878).³⁵ Hans musikalske udgivelser omfatter, foruden orgelstykker og salmeforspil, *Aandelige Sange for Orgel eller Pianoforte* (1876) og udgivelsen af 22 *firstemmige Sange for Mandsstemmer* (u.å).³⁶

K.M. Kristjansen (1852-1932).

Søn af Hans Kristjansen, født på Tunø. Efter seminarietiden var han soldat og derefter lærer ved forskellige realskoler og højskoler, indtil ansættelsen i 1883 ved Jelling Seminarium med regning, sang og musik som fag; samtidig organist ved Jelling kirke. Også han står for et blandet forfatterskab af bl.a. regnebøger og lokal- og personalhistoriske småskrifter, herunder fortegnelsen over samtlige dimittender fra seminariet i jubilæumsskriftet 1891 (se note 31). Han udgav *10 Sange og Salmer for Orgel eller blandede Stemmer* (1894) på eget forlag, indbundet med broderen J.E.S. Kristjansens³⁷ med samme titel, og *34 Mandskvartetter for Sangforeninger og Seminarier*, 1896. Hans egne melodier (foruden Grundtvig bl.a. til tekster af skolelærerforfatterne Em. Henningsen og R.J. Holm) er uden særlig prægnans, men kan, som flere halvamatørs melodier, have en danse- eller viseagtig friskhed. K.M.'s melodier hæver sig klart over broderen, J.E.S.'.

H. Tofte (1839-1926).

Lærersøn fra Vildbjerg ved Herning. Efter ansættelsen i Jelling og en kort tid på Tåsinge blev han sang- og musiklærer ved Skaarup Seminarium. Efteruddannelseskurser med Berggreen og Gebauer som lærere. Han står som udgiver af en lang række skolesangbøger: *Børnesange nærmest til Skolebrug* (1880), *Viser og Sange nærmest til Skolebrug* (sammen med R.J. Holm, 1885), samt 1904 og flg. år en serie hæfter/bøger med to-, tre- og firestemmige sange samt nodelæsningsøvelser under fællestitlen *Den ny Sangmetode* (nemlig det "belgisk-finske" system, som søger at indarbejde nodekendskab ved at tilføje *do*-navne til noderne).³⁸ Toftes sangbøger synes at have haft ret stor udbredelse i folkeskolen.

35. En elementær høre- og harmonilære, der også kort omtaler det kirketonale system. Seminaristerne lærte indledningsvis at "Musik (Tonekunst) er den Kunst ved Toner at sysselsætte Øret og derigjennem fremkalde forskellige Billeder for Fantasien og forskellige Følelser i Sjælen"

36. E. Wagners Forlag, og en beklippet genudgivelse på WH – navnet stavet hhv. Christjansen og Christiansen, men det er Jelling-læreren, der er tale om.

37. J.E.S. Kristiansen, f. 1857, lærer og organist i V. Brønderslev.

38. Dette system blev af sanginspektør Nebelong indført på seminarierne omkring 1900 og sås en overgang i mange melodisamlinger, også Vad og Kirkegårds. Det medførte et vist marked for specielt indrettede skolesangbøger, men slog i øvrigt ikke an på længere sigt.

Han komponerede salmer og sange, som stilmæssigt nærmest knytter an til Carl Mortensen og Nutzhorn (med Schlägelbergers ord "nette småmelodier, der navnlig bærer vidne om en betydelig musikteoretisk kundskab, men ellers er uden særlig originalitet", s. 82). Af hans melodier overlevede "Gyldenlak, før du din glans har tabt" (Wergeland) endnu i Folkehøjskolens Melodibog 1958.

Lars Nielsen (1843-95)³⁹

Gartnersøn fra Ladby ved Kerteminde, dimitteret fra Jelling i 1963. På seminariet dannede han en kvartet, som bl.a. sang for Berggreen, da denne kom på inspektion. Han ansattes som lærer i Odder sogn, først i Ondrup, derefter (1874 til sin død) i Balle, hvor han som førstelærer ved landsbyskolen uforvarende kom ind i et konkurrenceforhold til flere nyopdukkende lokale grundtvigske friskoler, som dog viste sig at være et forbigående fænomen; han var desuden gennem 32 år organist i Odder Sognekirke. Syv år i træk besøgte han efteruddannelseskurserne i sommerferien og fik undervisning i teori hos Berggreen og Gebauer, hvilket han supplerede med selvstudium. I de senere år gav han selv undervisning i harmonilære. Han var en anerkendt svampekender og fandt i 1888 den i Danmark ellers ukendte art "Ptycho-gaster albus".

Hans melodier fremkom – efter at have cirkuleret i afskrifter på højskoler – i Højskolebladet, for flere af salmernes vedkommende i Indre Missions Tidende, og endelig i de få årgange af "Tidsskrift for Kirke-, Skole- og Folkesang", som nåede at udkomme 1880-84, udgivet af ham selv sammen med Madsen-Stensgaard (herom nærmere i del II). Af udgivelser foreligger 8 *Melodier for Sang og Pianoforte* 1874 (salmer) og enkelte sange i småtryk.

Af de godt 15 af L. Niensens melodier, der kom i sangbøger, blev de fleste virkelig sunget i samtiden, og selv efter den kraftige udrensning i Højskolemelodibogen (hvor endnu "Jeg vil værge mit land" er tilbage) har flere kunnet overleve i praksis, f.eks. "Se nu stiger solen", der ofte ønskes ved begravelser. I kirkerne i Odder holdes op mod vore dage flere af salmerne i hævd.

L. Niensens melodier bærer stilmæssigt præg af de forskellige musik-kulturelle miljøer, der var hans baggrund, og som han blev uddannet inden for og virkede i: landsby, provinsby og hovedstad. Hans melodiproduktion vil blive nærmere undersøgt i del II.

39. Lit: E. Jørgensen: *Landsbylæreren, der blev komponist*, i Østjysk Hjemstavn 1965, s. 72-77; K.M. Kristjansen (jvf. note 31); Schlägelberger op.cit. – L. Nielsen er imidlertid, da han ikke figurerer i Dansk Biografisk Leksikon, en "glemt" person, som ofte ses navneforvekslet med f.eks. digteren L.C. Nielsen eller den noget yngre komponist Ludolf Nielsen.

Søn af gårdejer og sognefoged i Bellinge. Begyndte i barneårene at spille violin – og at samle viser. På seminariet overdroges det ham at føre klassen op til eksamen i sang og musik, da læreren, L.V. Hagen, døde, hvorved han vandt Berggreens bevågenhed og fik tilbudt stillingen som musiklærer ved Gedved Seminarium. Men efter nogle år lokkede hovedstaden; han blev lærer i Utterslev og organist ved Brønshøj Kirke, kom med i Cæciliaforeningen og spillede dér violin i orkestret. Fra 1878 var han lærer på Frederiksberg og fra 1880 også organist ved kirken i de Classenske boliger. Han tog efteruddannelse i orgelspil hos G. Mathisson-Hansen og i musikteori hos Jørgen Malling og Joh. Chr. Gebauer, og blev efterhånden selv en søgt lærer i teori og orgel. I 1887 modtog han det af Berggreen stiftede legat "for musikere, der særlig have virket for Kirke-, Skole- og Folkesang".

Madsen-Stensgaard hører til de lærer-komponister, der ikke ganske er sunket i glemsel, hvilket måske ikke mindst skyldes hans udgivervirksomhed: den umådeligt udbredte *Folkets Sangbog* (1903), desuden *Melodier til nyt Tillæg til Salmebogen* (1891), og (sammen med Jørgen Malling) *Melodier til Salmebog for Kirke og Hjem* (1903). Men han huskes også endnu for enkelte, velskabte folkelige melodier: "Venner, ser på Danmarks kort" (Richardt), som endnu har plads i Højskolesangbogen, og "Der dukker af disen" (Aakjær), en melodi som (uden om Højskolesangbogen!) synes at have overlevet konkurrencen med Carl Nielsens og i dag findes i flere sangbøger.⁴¹ Hans folkelige melodier er ofte præget af det schulz'ske ideal – eller simpelt hen dur-folkevisetonen ("Der er så travlt i skoven", "I Skanderborrig enge").

Madsen-Stensgaards produktion omfatter "Romancer og Sange" (1901) og adskillige salmemelodier, og ligesom vennen Lars Nielsen satte han musik til sangene i et skuespil af en skolelærerforfatter, i dette tilfælde Zakarias Nielsens *Nye Tider*, som opførtes på Folketeatret. For tidens sanglærere og kordirigenter fik hans 2- og 3-stemmigt arrangerede børnesange stor betydning. Under indflydelse af chevé-enthusiasten Jørgen Malling gik Madsen-Stensgaard ind i arbejdet for udbredelsen af den chevé'ske sangmetode,⁴² men kom af den grund i modsætningsforhold til V. Sanne, mens denne var sanginspektør. Herefter valgte han at forlade sangundervisningen helt. Også i den musikalske folkeoplysning gik han aktivt ind, ved udgivelsen (sammen med Lars Nielsen) af de fire årgange af Tidsskrift for Kirke- Skole og Folkesang (herom nærmere i del II).

Man ser at Madsen-Stensgaard på sin livsbane målbevidst nærmede sig hovedstaden, sikkert i mere end én forstand, og intet tyder på at han i sit

40. Lit.: Schiørring i *Dansk Biografisk Leksikon*, jvf. endvidere side 24.

41. En sanginteresseret ven af "gamle melodier" gav en træffende karakteristik af denne melodi: "Det er jo en jysk melodi, den passer meget bedre til teksten end Carl Nielsens".

42. Denne benytter tal (i skalaen) i stedet for noder; rytmen angives med punkter. Til enklere melodier er den faktisk meget letlæselig, også i korpartitur.

arbejde som folkelig pædagog havde noget bestemt ståsted i landkultur eller grundtvigianisme. Snarere har han bredt inddraget erfaringerne fra landmiljø, seminarietid, hovedstadsliv og lidt af hvert. Det ses altsammen reflekteret i hans *Folkets Sangbog*, og netop denne kulturelle liberalitet ved sangbogen var årsag til, at Jens Aarsbo ikke just var mild i sin dom i anmeldelsen i Højskolebladet 1904. Han betegner rent ud sangbogen som et "pulterkammer", sammenstuvet af stof fra andre, kendte samlinger og fyldt med fejl og gentagelser.

For en halv Menneskealder siden begyndte han (udgiveren) at faa sig et Navn som Kender og Spreader af god dansk-folkelig Sang. Det foreliggende Arbejde viser imidlertid, at hans Interesse mere og mere maa have samlet sig om den blotte, virvarmæssige Optegnelse af alskens løst og fast blandt det meget, der har været sunget og yndet til forskellige Tider, mest i København. Om nogen kritisk Sans, om førstehaands Indsigt i den samlede danske Sangdigtning og Sangmusik, søger man forgæves Vidnesbyrd.

Herover blev Madsen-Stensgaard meget opbragt, og bladets redaktør måtte lukke debatten, der truede med at overskride den pæne tone i spalterne.⁴³ Men over for det brede publikums kulturelt set mindre restriktive smag kom Aarsbos overvejelser til kort: sangbogen blev faktisk udbredt, populær og meget brugt både på land og i by. De enstemmige melodiansættelser har kunnet anvendes af mange som håndterede en violin (f.eks. spillemænd – og lærere), en fløjte eller et andet melodiinstrument. Madsen-Stensgaard satte sig ganske vist kulturelt set mellem flere stole da han kompilerede sit mammutværk, men der har været publikum til en bred sangantologi af denne type.

Kristen Steensen (1865-1940)⁴⁴

Født i Vejlbj ved Århus. Han undervistes tidligt af en bror, der var musiker, og drev derefter musikstudier i Århus, Randers og København. Seminarieuddannet dels i Jelling, dels i Silkeborg. Han ansattes 1889 som musiklærer ved Silkeborg Seminarium, men efterfulgte i 1894 Carl Mortensen på Jonstrup. Steensens virke falder ikke mindst i dette århundrede, men det forekommer alligevel rimeligt at regne ham med til skolelærerkomponisterne. Også han udgav en *Metodisk Sangbog* (1. udg. 1912) sammen med H. Frederiksen, og (sammen med J.L. Emborg) *Excelsior*, sange for fire mandsstem-

43. Redaktør Helge Skovmand betydede i et brev Madsen-Stensgaard, at man gav Aarsbo ret i hans vurderinger; Aarsbo var i disse år en garant for den næsten videnskabelige tilforladelighed på "folkelig" grund, som prægede højskolens kultursyn, og her faldt M-St. klart ved siden af.

44. Lit.: Kr. Ribers: *K. Steensen*, i Jonstrupbogen 1935.

mer, 1908-12) foruden en orgelskole. Hans kompositionsvirksomhed omfatter bl.a. orgelpræludier, sange (bl.a. til tekster af Aakjær) og lyriske småstykker for violin og klaver. Han var vicedirigent i Danske Læreres Sangkor.

Sangkomponist uden musikalsk uddannelse: Morten Eskesen (1826-1913).

Gårdejersøn fra Uldbæk i Nørre Horne Herred, arbejdede først som hyrde-dreng om sommeren og lærer om vinteren. 1846-48 kom han på Snedsted Seminarium,⁴⁵ hvor forstander L.C. Müller fik afgørende betydning for det grundtvigske syn på kirke-, skole- og folkeliv, der siden blev ledetråden i hans tilværelse. Han virkede herefter som lærer, højskolelærer og seminarie-lærer flere steder, var huslærer hos den sønderjyske danskhedsforkæmper Hans Krüger, 1856-58 lærer på Grundtvigs højskole Marielyst. Påvirket af Chr. Kold blev han grebet af friskoletanken og kom selv til at lede friskoler, 1858-64 i Rudme og 1864-84 i Odense. I sine sidste år boede han i Kolding, men var ustandselig på rejse nord og syd for grænsen som foredragsholder og "kæmpevisesanger".

Udgivelser: 76 *Melodier til N.F.S. Grundtvigs Kæmpeviser til Skolebrug* (1869), hvori han samlede sit eget melodirepertoire som folkesanger; *Nordiske Sange til Brug ved Folkemøder, Skytteforeninger og i Skoler* (1872) (= "*Morten Eskesens Sangbog*" som udkom i mange udgaver); *Anden Samling* (1875). (Melodisamlinger hertil: 148 *Melodier til Nordiske Sange*, 1875 ved Jørgen Pedersen, 170 *Melodier til Nordiske Sange*, 1877 ved Eskesen selv under assistance af H. Nutzhorn). *Lærken*, en børnesangbog (1878), *Sømandens Sangbog* (1885). *Holte-Bødkeren og hans Folkesange* (1882) (tekstsamling med personskildring – et "sangerportræt"). Fra 1880'erne stammer også hæfterne *Fra danske Hjem i Sønderjylland*, der indeholder digte på dialekt af frem for alt Karsten Thomsen, hvortil Eskesen skrev nogle af sine bedste melodier. Hans egne melodier udkom enstemmigt i 80 *Melodier hjemlige Sangere tilegnede* (1890), senere forøgede med et tillæg på 10 melodier. Harmoniserede udgaver hertil: 50 *Danske Folkeviser af Morten Eskesen bearbejdede for Harmonium, Pianoorte eller blandet Kor* af I.C. Federhof-Møller [1901] og *Sex Melodier af Morten Eskesen*, udsat for klaver af Chr. Barnekow (u.å.). Endelig en udgivelse på tre numre: *Olaf Ryes Hundredårsdag*, med tekst og melodier af Eskesen.

Af hans mange melodier har to grupper overlevet bedst: de sønderjyske og de norske. Af melodierne til Karsten Thomsen findes endnu i Sønder-

45. Eskesens biograf, la Cour Pedersen, nævner ikke at han overhovedet modtog sang- eller musikundervisning på Snedsted, hvad han med sin gode stemme dog vel må have gjort. At han var musikalsk uddannet og kun efterhånden og med besvær skrev sine egne melodier ned, har vi fra ham selv. Lit.: Kr. la Cour Pedersen: *Morten Eskesens Saga*, 1926; Paul Læssøe Müller i *Dansk Biografisk Leksikon*; Karl Clausen: *Dansk Folkesang*, s. 185 ff.; Nils Schiørring: *Musikkens Historie i Danmark*, s. 21; desuden omtalt i adskillige erindringsværker samt hans selvbiografier.

jylland flere i brug eller erindring: "I Synnerjylland, der er æ føjt" ("Vuggvihs"), "Æ gær så jawn å plower", "Skal Sønderjylland skilles for åldtids frå sin mor", "Æ er en jawen ligfræm Bund", "Her i æ lyng", "Stakkels Fovl ("E Fovlr") og flere. I sangbøger har det været Bjørnson-sangene "Undrer mig på hvad jeg får at se" og "Nu tak for alt ifra vi var små"; derudover O. Arvesens "Fremad er verdens vilde røst", og endelig Jonas Lies "Ind under jul, hvor er det trist", som endnu er at finde i *Højskolesangbogen*. Morten Eskesens melodier afspejler på én gang hans status som uuddannet musiker, hans rod i landmiljøernes visetradition og hans dybe engagement i den grundtvigske folkeviseforståelse. Hans forudsætninger og melodiproduktion (men ikke hans i øvrigt velkendte virke som folkesanger, skolemand og forfatter) vil blive nærmere undersøgt i del II.

4. Reception generelt.

I modsætning til "skolelærerforfatter" er "skolelærerkomponist" aldrig blevet noget begreb. Lærerkomponisterne, hvoraf kun få overhovedet nævnes i musikhistoriske fremstillinger, har aldrig været betragtet som en gruppe, og deres melodier – i den udstrækning de er blevet bemærket – opfattes ikke som et område med særlige genre-mæssige eller stilistiske kendetegn. Det er der da heller ikke hjemmel for i deres produktion. Faktisk er det først når man anlægger en sociologisk (eller standshistorisk) synsvinkel, at det bliver relevant at samle dem under én hat. For *brugerne* i samtid og eftertid har deres melodier fungeret på samme præmis som alle andre komponisters (store eller små, professionelle, halvamatører eller rene dilettanter) nemlig den, at det som talte var, om melodien var god og kunne bruges. Set fra *musikhistorikens* synspunkt går lærerkomponisterne naturligt ind i den store skare af "mindre komponister" fra perioden, hvor der er tale om mange grader af forskelle med hensyn til professionalisme, og hvor der blandt de ikke-professionelle foruden lærerne bl.a. befinder sig flere præster, højskolefolk og ikke få af tidens komponerende kvinder. Om den enkelte fandtes værdig til at nævnes har været en skønssag.⁴⁶

46. Her klarede skolelærerkomponisterne sig ulige bedre end kvinderne, som stort set er uomtalte.

Forekomst og overlevelse i melodisamlinger.

I en række centrale melodisamlinger, som udkom omkring århundredskiftet, samledes hovedparten af periodens melodiskat. Udvælgelsen af stof i de forskellige samlinger afspejler nøje de kulturelle skillelinier i tiden, først og fremmest imellem den grundtvigske dannelsesretning og bykulturens "hjem med klaver". (At den talmæssigt mindst lige så udbredte "almuesang" med dens mundtligt overleverede meloditradition ikke er samlet i nogen melodiudgave er indlysende; men tekster og et stort antal melodiangivelser findes i Strandberg-udgivelsen *Danmarks syngende Mand* 1-8).

Rækken af *Højskole-melodibøger* tegner således udviklingen inden for den oplyste landkulturs sangtradition, begyndende med Vad og Kirkegårds rummelige, liberale samling, over Nutzhorns mere restriktive, kilde- og "kvalitets"-bevidste, og til fornyergenerationens velkendte melodiudgaver fra 1922 til 1989.⁴⁷ Af bl.a. antallet af skolelærer-melodier i disse udgaver kan man se udrensningen blandt 1800-tals-melodierne skride frem.

Danmarks Melodibog I-V, som udkom omkring århundredeskiftet, er på sin side monumentet over 1800-tallets borgerlige husmusik. Den kan ses som et spejl af nationens sangtraditioner sådan som de tog sig ud fra hovedstaden, hvilket vil sige, at "landlige" fænomener normalt kun findes, hvis de foreligger i en kontekst, der på den ene eller anden måde er forenelig med den bymæssige synsvinkel (f.eks. "bondeviser" på dialekt af kuriøs art – eller én af Morten Eskesens sønderjyske melodier til Karsten Thomsen, i Chr. Barnekows kønne klaversats). Ikke-professionelle komponister er som helhed kun svagt repræsenteret i værket, men de fleste af lærerne er dog akkurat med, som det ses (mere herom i del II).

Et sted mellem disse to ligger *Folkets Sangbog*, der allerede er omtalt. Når man ser bort fra at udgiveren selv er pænt repræsenteret, kan forekomsten heri godt sige noget om disse komponisters reelle, brede popularitet; bogen var jo i modsætning til højskolens sangbøger et bredt satsende samleværk, og her havde teksten ikke nødvendigvis forrang ved udvælgelsen. *Folkets Sangbog* har ikke, som *Danmarks Melodibog*, de egentlige kunstsange med, ej heller salmer, men den rummer lidt flere viser, og den går lidt tættere på almuetraditionen.

47. I mangel af melodibogen til 17. udgave i skrivende stund medtages tekst/melodibogen. Den musikhistoriske udvikling i relation til disse udgaver forudsættes i øvrigt bekendt. Tillægene rummer ingen melodier af skolelærerkomponister.

Optællingen gælder følgende melodibøger:

“Melodier til *Sangbog for den danske folkehøjskole*”, samlede af Niels Nielsen Vad og Anders Kirkegård, udgivne af N. Johan Laursen. 5te oplag 1912. (1. opl. 1888).

Melodierne til Sangbog udgivet af foreningen for højskoler og landbrugsskoler, samlede og udgivne af H. Nutzhorn. 1904.

Folkehøjskolens Melodibog ved Carl Nielsen – Thomas Laub – Oluf Ring – Thorvald Aagaard. 1922. *Samme*, ved Oluf Ring og Mogens Wøldike, 1940. *Samme*, ved Karl Bak og Mogens Wøldike, 1958. *Samme*, 1976.

Folkehøjskolens Sangbog udgivet af Foreningen for Folkehøjskoler i Danmark, 17. udgave 1989.

Folkets Sangbog samlede og udgivne af N. K. Madsen-Stensgaard, 1903.

Danmarks Melodibog I-V (udg. omkr. 1900, sidste bind efter 1906).

Melodier til Psalmebog for Kirke og Hjem udgivne ved V. Bielefeldt, 1901.

Den danske Koralbog ved Jens Peter Larsen og Mogens Wøldike, 1954.

Navneforkortelserne hentyder til:

Morten Eskesen, Sophus Halle, C.C. Hoffmann, H. Kristjansen, K.M. Kristjansen, J.E.S. Kristjansen, N.K. Madsen-Stensgaard, Carl Mortensen, L. Nielsen, K. Steensen, H. Tofte.

	ME	SH	CCH	HK	KMK	JESK	M-St	CM	LN	KS	HT
Vad+Ki.	9	11	1	3	5	6	10	9	15	5	12
Nutz.	8	1	1	1	1	1	3	7	5	0	1
FHM22	5	1	1	0	1	0	4	4	4	0	3
FHM40	3	0	0	0	0	0	2	2	1	0	1
FHM58	3	0	0	0	0	0	1	2	1	0	1
FHM76	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
FHS89	2	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0
FS	1*	0	0	0	0	0	15	7	7	0	0
DMb	3	3	0	0	0	0	8	6	2	4	0
Biel	0	3	4	0	0	0	1	0	2	0	0
DDK	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0

* I Madsen-Stensgaards udgivelse *Sønderjydens Sange*, der kom 1910 som en slags tillæg til *Folkets Sangbog*, findes derimod naturligvis Eskesens melodier til Karsten Thomsen.

Behandling i litteraturen.

En oversigtsartikel med nyttige oplysninger om vort emne er C.B. Schlägelberger: *Lærernes Betyning for dansk Folkesangs vækst*, i jubilæumsskriftet *Lærerne og Samfundet*, 1914 (bd.I s. 74-95), hvor de fleste af de her omtalte sangkomponister er medtaget. Ulig alle andre artikler i det store jubilæumsværk er denne forfatter temmelig negativ i sin vurdering af den betydning, lærernes indsats har haft. Nok roser han de enkelte komponister, men lader i øvrigt klart skinne igennem, at det i Danmark står skralt til med befolkningens almindelige niveau på folke- og skolesangens område, ja sangen er blevet "en afsvedet mark"! (Her overfor fremhæves Schweitz, hvor menigmand hævdes at synge firestemmigt fra bladet!). Ingen lades i tvivl om hvor skaden har sin rod: i højskolens manglende forståelse for egentlig musikalsk undervisning, og i denne holdnings afsmitning inden for skolens rækker, hvilket har forhindret gode kræfter i at nå til højere resultater. Forfatteren konstaterer dog med tilfredshed, at læreruddannede komponister i det 20. århundrede får bedre uddannelse og i stigende grad gør sig gældende professionelt – omend i flere tilfælde som autodidakte (Sofus Andersen, Thorvald Frederiksen), og således højner standens renommé.

Det omtrent modsatte standpunkt fremgår af Niels Nielsen Vads indledningsartikel i hans og Kirkegårds melodisamling fra 1888: *Menigheds- og folkesangens fremkomst i vor tid*. Her er synspunktet naturligvis den "folkelige sang", og der refereres til den brug og udbredelse, de enkelte komponisters melodier aktuelt havde inden for den folkelige bevægelse. Vads indforståede gennemgang af 1800-tallets folkelige komponister er ét af de bedste samtidsdokumenter fra denne lejr. Heri omtales skolelærerkomponister blandt andre navne uanset rang og stand, især fremhæves L. Nielsen.

På kanten til vort århundredes musikalske tidehverv står Gerhardt Lynges: *Danske komponister i Det 20. Aarhundredes Begyndelse* (Aarhus 1917, 2. udg.), som ved siden af de professionelt uddannede komponister (stærkt rosende) portrætterer Sophus Halle og N.K. Madsen-Stensgaard som musikere, der trods mangelfuld uddannelse har formået at overskride grænsen til det professionelle.

Er de ovenfor nævnte artikler – som venteligt – mærket af forfatternes egne ståsteder, skal man ikke forvente, at dette bliver anderledes i tiden efter 1920. Som bekendt virkede laubianismen ikke blot på det

praktisk-musikalske plan; den fungerede som en særlig dimension af den antiromantiske linie i musikhistorieskrivningen, og i kirke- og folkesangen i Danmark i den omhandlede periode fandt den et af sine yndlingsofre. Bortset fra i biografier og specialstudier, som ikke skal gennemgås her, fremtræder synspunktet rent i en almen fremstilling som Povl Hamburgers *Musikens Historie* (København 1948):

Det var i hovedsagen affald fra kunstmusikens bord, og da tilberedningen tilmed ikke sjældent blev foretaget af anden- eller tredierangs komponister, ja endog af dilettanter, er det forståeligt, at det gennemgående måtte blive så som så ikke alene med de folkelige, men også med de rent musikalske værdier. (bd. 2 s. 158)

Dermed er også sagt, at de pågældende komponister er unævnt; glemselens slør, som altid gjort af solidt stof, var begyndt at sænke sig over dem.

I et praktisk værk⁴⁸ som A. Arnholtz: *Lille dansk sangleksikon* (1951) har forfatteren bevidst foretaget en selektion efter et "skøn ... bestemt af den vælgendes aandretning og kulturtrin m.v.", og i betragtning heraf må man måske snarere undre sig over, at skolelærerkomponisterne overhovedet er repræsenteret, end at så mange af deres éngang udbredte melodier *ikke* er nævnt. (Det må huskes, at sigtet med leksikonet ikke primært er historisk, men aktuelt.⁴⁹) Tendensen er naturligvis den samme som i de senere Højskole-melodibøger; men da Arnholtz' leksikon er bygget op i afsnit efter vekslende kriterier: genremæssige, kronologiske, litterære, musikhistoriske, digter- og komponistcentrerede samt emnemæssige efter teksten, følger udvælgelsen af melodierne ikke noget gennemskueligt mønster. Det mest ubedragelige tegn på, om der vises en 1800-tals-komponist respekt, er om hans melodi er nævnt *ved siden af* en fornyergenerations-melodi, og dette synes kun én af skolelærerkomponisterne beskåret i ét tilfælde: outsidersen Morten Eskesen, hvis melodi til "I Synnerjylland der er æ føjt" er nævnt ved siden af Aagaards.⁵⁰ Men visse af deres melodier er med som eneste

48. Eller måske snarere upraktisk, i hvert fald at slå op i, men i øvrigt – inden for den selektive ramme – rigt på oplysninger.

49. Undertitlen angiver sigtet: "Oversigtslister til dansk sanghistorie til brug ved undervisningen paa universiteter, konservatorier og seminarier, i skoler og ved folkeligt oplysningsarbejde samt til støtte for sangere og korledere ved programlægningen til koncerter, fester m.v."

50. En for mig uforståelig note viser hen til "Om Dannemarks kvide der lød en sang" – mener A. at der er melodislægtskab?

bud, eller som alternativer til andre fra perioden. Medtaget er således – under “borgerlige grundlovssange” – Carl Mortensens “Vårens budskab flyver over lande”, og ligeledes, sammen med Gläfers, hans “Velkommen lærkelil”, mens “Sov mit barn, sov længe” ikke findes (den anses måske for en børnesang, som falder udenfor). Af L. Nielsen er én melodi nævnt: “Jeg vil værgе mit land” (her må bemærkes, at afsnittet “salmer” slet ikke nævner komponister, men henviser til koralbøger, på dette tidspunkt Laubs og Wøldikes udgaver). Derimod er fire af Morten Eskesens sønderjyske melodier medtaget i underafsnittet “Den tyske tid i Sønderjylland”, foruden hans to kendteste Bjørnson-melodier “Undrer mig på” og “Nu tak for alt”. Af Madsen-Stensgaard er “Venner, ser på Danmarks kort” med, men ikke “Der dukker af disen”. Så vidt jeg kan se er ingen andre skolelærerkomponister repræsenteret.

I de to almene fremstillinger af dansk musikhistorie fra “vor tid”, Kai Aage Bruuns *Dansk Musiks Historie* (I-II, 1969) og Nils Schiørrings *Musikkens Historie i Danmark* (I-III, 1978), er periodens mindre, folkelige komponister rimeligt tilgodeset i sammenhængen. Bruun, som i et fyldigt afsnit bringer originalt stof om den folkelige københavnertradition, har også de mindre “skikkelser fra samtiden” med (s. 200-210), heriblandt Morten Eskesen, der omtales i den sønderjyske sammenhæng, også som komponist af “I Synnerjylland er æ føjt” [sic] og flere, af en egen hjemstavnstone prægede, melodier” til Karsten Thomsens dialektviser. Også Carl Mortensen nævnes for en række “mindre karatholdige” melodier. – Schiørrings pågældende afsnit er kortere og mere centreret om fænomener og udgivelser end personer; også han fremhæver Morten Eskesens betydning, dog ikke som komponist (og han har som omtalt biograferet Carl Mortensen og Madsen-Stensgaard i DBL). Begge disse fremstillinger er helt fri for mellemkrigsårenes missionerende nedladdenhed over for periodens melodier.

Men det er naturligvis inden for den egentlige *sanghistorie*, man skal vente en speciel omtale af vores hovedpersoner. Karl Clausen er da også den eneste, der peger på seminariernes og lærernes rolle i sanghistorien⁵¹ (Dansk Folkesang, s. 200-201), foruden den særlige omtale, der kommer de enkelte komponister til del. (Dette centrale værk skal ikke omtales yderligere her.)

51. Karl Clausen opfordrede mig allerede i slutningen af 1960'erne til at gå i gang med et arbejde om lærernes rolle, herunder en “rehabilitering” af L. Nielsen. Omstændigheder har gjort at planen først nu bliver virkeliggjort, og med en lidt anden drejning end oprindelig tænkt.

5. Genrer og stilforbilleder for en sangkomponist.

De genrer, som det var mest nærliggende for periodens komponerende lærere at forsøge sig inden for, er antydnet i de foranstående rids: det var romancer, salmemelodier, mandskorsatser, børnesange og ikke mindst melodier til hele den gruppe af "folkelige sange" med forskellig tekstindhold, som blev brugt til fællessang, og som kom frem i tidens folkelige sangbøger. (Dertil kommer bl.a. orgelpræludier og egentlig didaktiske udgivelser, som ikke skal omtales nærmere her.) Hvad disse genrer angik, fandtes på hvert enkelt område noget som kan kaldes tidens herskende konvention, og som lærerne naturligvis i kraft af deres uddannelse og efteruddannelse, deres virksomhed som amatørmusikere og almindelige orientering har været bekendt med. Denne konvention er nogenlunde entydig så længe vi bevæger os inden for kunstmusikkens institution; men jo længere vi kommer ud i de "folkelige" kroge af musiklivet, desto større forskelligartethed viser sig, og desto større spillerum for stil- og traditionsblandinger.

Det er derfor nødvendigt, når vi skal forsøge at gennemskue disse kultur- og stilforhold, at inddrage hele tidens udbud af musikalske stiltraditioner. Disse er, som kulturlivet i det hele taget, præget af *usamtidighed* og af *modsatninger* mellem forskellige befolkningsgruppers kultur. Også i musikalsk henseende står jo en traditionel folkekultur med grundlag i landsbyfællesskabet over for samtidens urbaniserede kulturformer. Dertil kom at der i løbet af denne periode inden for højskolen og gårdejemiljøerne dannedes en særlig "grundtvigsk" sangtradition – et stykke landkultur, som i en række henseender afviger fra den borgerlige norm. Imidlertid følger både vekselvirkningen mellem de forskellige normer og stillag og lærernes rolle i hele denne proces noget andre baner end f.eks. inden for litteraturen. Vi kan derfor ikke uden videre parallelisere, men må først skitsere rammerne for den musikalske praksis: de institutioner, som repræsenterede de forskellige normsæt, og de kanaler, hvorigennem de blev spredt.

Mens de rent tekniske og en god del af de æstetiske normer inden for samtidens kunstmusik antoges at have universel gyldighed, så fandtes der i dens umiddelbare forlængelse to områder: *kirkesangen* og "*folkesangen*",⁵² hvor særlige traditioner og forhold gjorde sig gældende. Man

52. Ikke at forveksle med Karl Clausens "folkesang" som modstillet "folkelig sang"; her er tale om oplysningstidens begreb: (bedre) sange for folket.

kan med megen ret tale om både en kirkesangens og en "folkesangens" institution. For begge gælder det, at ideologisk begrundede egenskaber her spiller ind i forening med de æstetiske krav: kirkesangens melodier skal være *kirkelige*, og folkesangens *folkelige*.

Hvad angår det kirkelige ideal, rådede som bekendt i denne periode den største konfusion, og det ville være unfair at anklage netop skolelærer-komponisterne for svigtende sans for tidens kirkelige stil, eftersom heller ikke autoriteterne, kirkesangsstridens hovedaktører, var i stand til på entydig måde at forene teori og praksis. (Jeg vender tilbage til salmestilen i forbindelse med Lars Nielsen).

Med hensyn til "folkesangen" fandtes derimod fra oplysningstiden en tradition og inspirationskilde, som skulle vise sig bestandig selv over for flere generationers skiftende musikalske smag: arven fra J.A.P. Schulz. Denne arv, som ikke mindst forvaltedes nidkært af Berggreen gennem hans skolesangsværk⁵³ og gerning som sanginspektør, omfattede både selve stilidealet og den pædagogiske vision om folkets musikalske dannelse. Disse to var grundpiller for hele skolens musikundervisningstradition, og denne status må have gjort, at generationer af seminarister fik dem ind som basisviden. To "generationsrækker" sørgede for at holde arven i hævd: dels den førømtalte "seminarielinie": Schulz – Zinck – Rasmus Andersen – Carl Mortensen – elever; dels den i bredere sammenhæng nok så betydningsfulde "komponistlinie": Schulz – Weyse – Berggreen – elever. Eftersom Berggreens elever omfattede alt lige fra den unge Niels W. Gade og til den ydmygeste skolelærer på efteruddannelse, skal denne personlige påvirkningsmulighed ikke undervurderes.

Den dybere mening med Schulz' folkelige melodi er naturligvis, at den er stiliseret folkemusik. 'Volkston'-stilen var ikke mere tysk end at den hurtigt naturaliseredes som "den ægte danske sangtone". Men den schulz'ske tone i dansk meloditradition bør nok ikke ses som isoleret fænomen "fra oven"; Volkslied'en selv overskred ustandseligt grænsen, og den mundtlige overlevering sørgede for melodispredning på mange planer.

Der fandtes imidlertid endnu et forbillede med stærke traditioner i dansk folkelig melodikomposition: folkevisen. Lige fra den danske folkeviserenæssances tidlige fase omkring 1800-tallets begyndelse dukkede en bestemt type folkevisemelodi-kliché op i samtidens melodier ("folkeviseromancen", jvf. Niels Martin Jensen).⁵⁴ Det er en molpræget

53. *Sange til Skolebrug*, 14 hefter udk. 1834-76.

54. *Den danske romance 1800-1850 og dens musikalske forudsætninger*, Kbh. 1964, s. 68 ff.

intonation, for så vidt af fælleseuropæisk karakter, men den kom til at fungere som signal om en national folkevisetone", og i århundredets løb prægedes et stort antal romancemelodier og folkevisepasticher af beslægtede vendinger – en "folketoneromance",⁵⁵ som i sine konnotationer var umiskendeligt dansk. Lige så sjældnen regulær brug af folkemelodistof er i dansk kunstmusik efter Kuhlau, lige så hyppig er denne stiliserede folketone i meloditraditionen.

Da Berggreen i 1840 fremsatte sit program om en ny, *national* melodik, fremhævede han, som det ofte er påpeget, netop disse to forbilleder: folkevisen og den "nyere sangtone" som stammede fra Schulz⁵⁶ – hvilket utvivlsomt i Berggreens mund måtte implicere Weyse. Nu må det imidlertid bemærkes, at skønt Weyse var Schulz' discipel og begyndte sin sangkomposition ganske i Schulz' "Volkston"-stil, så kom hans personalstil i løbet af få år til at ligge adskillige mil fra udgangspunktet. Weyse inddrog marchrytmen, skabte den åndelige visemelodi (morgen- og aftensangene, som blev forbillede for en stor del af romantikkens salme- og sangkomposition) samt den klassiske danske romance. Når derfor Berggreens andet stilforbillede skal efterspores i denne periodes melodier, må der skelnes mellem på den ene side den enkle Schulz-stil og på den anden side de tre-fire melodi-stiltyper, som Weyse personlig var fader til. Begge kan genfindes i periodens melodier, men med tidstypiske modifikationer, som også indfandt sig hos Berggreen selv, når han ville leve op til sine forbilleder.

Der var ikke fra højskolens side noget ønske om at skabe et specifikt grundtvigsk, folkeligt melodi-ideal, der adskilte sig fra dette. Højskolesangens fædre og forsangere, især Heinrich Nutzhorn og Ernst Trier, henvendte sig i vidt omfang til hovedstadens professionelle sang- og salmekomponister, for så hurtigt som muligt at få dækket det grundtvigske tekstkorpus ind med gode, egnede melodier. Bestræbelserne gik nok i retning af at rendyrke et ideologisk sangligt univers, som afgrænsede sig fra både almuekultur og bykultur; men den eksisterende nationale, folkelige melodi må man have ment at kunne overtage umiddelbart. Imidlertid kom en så stor del af den folkelige melodikomposition i perioden til at foregå i tilknytning til den grundtvigske digtning, at dette simpelt hen prægede udbudet af melodier. Komponisterne i

55. Jvf. Karen Haderup Kristensen: *Folketoneromancen i Danmark 1840-1880, belyst gennem A.P. Berggreens, Henrik Rungs og P.A. Heises romanceproduktion, speciale i musik, Aarhus Universitet 1990.*

56. Forord til *Melodier til ... fædrelandshistoriske Digte*, 1840.

perioden: H. Rung, L.M. Lindeman,⁵⁷ J.P.E. Hartmann, Aug. Winding, Chr. Barnekow, Jos. Gläser m.fl. har næppe skelnet stilistisk når de komponerede henholdsvis en grundtvigsk og en anden national tekst; dertil kommer, at højskolesangen opslugede en væsentlig del af den ikke-grundtvigske nationale sang som sine "kernesange" (ikke mindst Ingemann), så alt i alt synes der ikke at være basis for en stilmæssig skelnen inden for dette repertoire. Nutzhorn selv, som helt og holdent er højskolens komponist, udformer i virkeligheden en syntese af de karakteristiske træk i periodens "folkelige melodi". (Højskolens digter par excellence næst Grundtvig, Jens Chr. Hostrup, valgte i regelen selv sine melodier, der ofte er skandinaviske og i øvrigt gengangere fra hans egne studentervaudeviller – altså bytradition).

Når der alligevel blandt højskolens melodier, især fra århundredets sidste del, findes elementer som adskiller denne tradition klart fra den "officielle" folkesang og skolesang, er det fordi sangkulturens *praksis* slår igennem. Med hensyn til selve stoffet sker det i form af amatør- og halvprofessionelle komponisters melodier (her kommer visse skolelærere ind i billedet), og det sker også som følge af inddragelse (især i Vad og Kirkegårds samling) af melodistof fra mere populære traditioner, danse- og visemelodier, der havde udbredelse både i by og på land. En stor del af de træk som faldt fornyergenerationen for brystet, da den efter århundredskiftet påbegyndte sin udrensning i melodistof, skyldes denne brede tolerance inden for en sangtradition, som der ikke længere var, og nok aldrig rigtig var kommet, professionelt styr på.⁵⁸

I både skolesangen og de folkelige fællessangtraditioner (foruden højskolen gælder det tidens brogede foreningsliv) holdt man sig rent melodimæssigt inden for rammerne af "samtidens", dvs. hovedsagelig 1800-tallets norm.⁵⁹ Men praksis i udførelsen har givetvis været anderledes. Selvom smagen var skiftet siden det gamle landsbysamfund blev opsplittet, og durtonaliteten forlængst havde fortrængt det "gamle musiksysteem" i disse befolkningsgruppers ører, var den brede befolknings

57. Lindeman er i forhold til Danmark næsten udelukkende Grundtvig-komponist og benytter i den forbindelse sjældent sin norske tone.

58. En vigtig side af højskolesangens meloditradition er melodilånene, som reduceredes kraftigt i århundredets løb. Hvad praksis end måtte have været, afspejler de i samlingerne angivne lån få eller ingen relationer til land- (almue) kultur, men er overvejende knyttet til borgerlig visesang.

59. Dette gælder også den i højskolesangen vigtige gruppe af gamle folkeviser, som (ganske som i by-orienterede samlinger, jvf. Danmarks Melodibog) optoges i den skikkelse, de havde i 1800-tallets udgaver.

sangkultur stadig præget af *traditionen*. En række traditionelle træk, som helt op i vor tid præger megen ikke-skolet, uakkompagneret sang, har været almindelige. De ytrede (og ytrer) sig bl.a. som rytmiske og melodiske omsyngninger, med mange grader af overgang til egentlig musikalsk variantdannelse. Disse træk i befolkningens sangvaner repræsenterede naturligvis det stik modsatte af en uddannet musiklærers mål; de var så at sige fjenden, som han var uddannet til at bekæmpe. (De musikalske folklorister, som findes i lærernes rækker, var da for det meste heller ikke specielt musikuddannede, jvf. Evald Tang Kristensen og Morten Eskesen; en undtagelse er dog M.K. Sand). Felttøget intensiveredes i 1880'erne under sanginspektør Viggo Sanne, med forordninger om synge- og træffeøvelser. En vanskelighed var det imidlertid, som antydet, at den efterhånden dominerende grundtvigske sangtradition musikalsk set befandt sig et sted midt mellem den borgerlige folke-/skolesang og almuesangen, og både af den grund, og som led i det aktuelle politiske mønster, bekæmpede V. Sanne af al magt den grundtvigske sangs indtrængen i skolerne.

For mange af de landsbydrengene der kom på seminariet har den mundtligt overleverede vises karaktertræk siddet i ørerne, sammen med folkelige danse og spillemandstradition. Måtte dette nu med nødvendighed træde i baggrunden ved mødet med den borgerligt-folkelige musikkultur? – Skolelærerne, med deres ønske om udadvendt oplysningsvirksomhed, selvmanifestation og deltagelse i det folkelige kulturliv, har i flere henseender skullet tilpasse sig, mediere mellem stridende retninger, eller foretage valg.

Skolelærernes komponistvirksomhed gik imidlertid ikke kun i kirkelig og folkelig retning. Flere knyttede an til borgerlige genrer: mandskor, klaversang og den egentlige kunstromance. Ikke mindst her er grænsen flydende til populærmusikken, og vi må i det hele taget betragte det populærmusikalske i perioden, ikke blot som velafgrænsede genrer med en selvstændig rolle i musiklivet, men som en del af tidens musikalske sprog. Det borgerlige, "følelsesfulde" idiom, som fra midten af 1700-tallet sivede ind i stort set al slags musik, fik som bekendt mange ansigter: hvor de i en kunstmusikalsk kontekst kan ytre sig som seriøst "romantiske", kan de samme træk, når de optræder i de enkle former, opfattes som "sentimentale". De kan i flere tilfælde ses som ubedragelige tegn på en urbanisering i forhold til de oprindelige, folkelige melodistrukturer. (Det gælder frem for alt *appoggiaturerne*, men også brugen af *kromatik*, hvorimod den i salonmusikken udbredte *brudte tre-* og

fireklangsmelodik ganske vist har sammenhæng med klaverfigurer, men også har ækvivalenter i folkelig melodik).

For skolelærerne stod naturligvis, principielt set, hele samtidens musikalske genre- og stiludbud til rådighed. Men alt efter uddannelsesmæssige, ideologiske og geografiske forudsætninger kunne forskellige dele heraf reelt komme inden for rækkevidde. Det følgende skema viser i oversigtsform disse muligheder. – I den efterfølgende artikel, hvori lærerkomponisternes stil og musikalske univers søges indkredset, skal vi se nærmere på tre sangkomponisters vidt forskellige produktion.

Genrer og stilforbilleder ca. 1840-1910:

